

Håkansson för (s. 323ff) i detta sammanhang en diskussion där han läser Credos kyrkobestämmingar, «en, helig, katolsk och apostolisk» utifrån Wingrens sätt att entydigt se kyrkan som ett uttryck för «evangeliet». Diskussionen tydliggör två problem:

Wingren älskade att överraska med extremism i ordets bästa mening, vilket ju är lättare för en teologi-professor än för en kyrkoarbetare. Hans kyrkosyn är extremt funktionell: kyrkan är bara där för nådemedlens skull, och nådemedlen för evangeliets skull. Men den kritiska frågan, som egentligen inte ställs av Håkansson, är om Wingren därmed har gått så långt att nådemedlen i sin tur är så funktionellt tänkta, att deras konkretion försvinner bakom det allt överskuggande «evangeliet», budskapet, som därmed inte längre har någon egentlig närvaroform. Credos kyrkobestämmingar löper risken att inte handla om en påtaglig kyrka, utan om en funktion i folklivet. Och nästa fråga blir då om inte detta sätt att se på den fördolda kyrkan och den fördolde Gudens handlande först döljer att kyrkan måste vara ett subjekt, och därefter blir en huvudkudde när det faktiskt blir allt gläsnare mellan nådemedelsftersamlingarna. Svårigheten blir desto mer markant eftersom Wingren samtidigt har en — likaledes extrem — syn på den roll som spelas av territorialförsamlingen och det allmänna prästadömet med dess rot i dopet. Här finns en spännande motsättning i hans tankevärld, och i den kunde en oförvägen interpret hitta utmanande frågor till Svenska kyrkan efter 2000.

Svensk ecklesiologi förefaller ofta vara i sämsta och trängsta mening kontextuell, dvs. isolerad i den svenska eller nordiska situationen. Bättre än andra är Håkansson orienterad om ecklesiologi i omvärlden (fr.a. naturligtvis den av alla, alltid och överallt anförde Avery Dulles). Bokens frågeställningar är dock inte fundamentalt påverkade av de senaste decenniernas intensiva ecklesiologiska utveckling i omvärlden, med dess diskussioner om kyrkans enhet, helighet, apostolicitet och katolicitet eller, på lutherskt håll, om kyrkans sju kännetecken. Hade den varit det, hade den inte på några sidor kunnat avfärda frågorna om kyrkan som subjekt och om sekulariseringens innebörd.

Detta är randanmärkningar, som kanske mer gäller Wingren än Håkansson. Det kvarstår naturligtvis att ingen kan bedriva en ecklesiologi som behandlar Svenska kyrkans självsyn utan att ta ställning till Wingrens tolkning av Luthers och Billings syn på kyrkans funktion. Till detta komplex är Håkanssons bok en viktig introduktion. De närmaste decennierna lär visa om tanken på vardagens kyrka duger som arbetsredskap för kyrkans vardag.

Peter Bexell

Religion in Geschichte und Gegenwart: Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft. Vierte, völlig neu bearb. Aufl., herausgeg. von H.D. Betz, D.S. Browning, B. Janowski, E. Jüngel. Band 4: I–K. lxxii + 962 sid. J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 2001.

Band fyra av fjärde upplagan av *Religion in Geschichte und Gegenwart* omfattar bokstäverna I, J och K. I detta band finns självklart en längre — trettio spalter — artikel om islam med ett flertal författare som beskriver dess olika dimensioner. Likaså finner vi en artikel om judendom på arton spalter plus ytterligare nästan tio spalter om relationen mellan judendom och kristendom. Vad gäller de mer systematiskt-teologiska avsnitten hittar vi en tung artikel om Jesus Kristus som behandlar honom ur en mängd perspektiv, även inklusive representationer av Kristus i bild, musik, litteratur och film. Kyrka är också ett stort uppslagsord ledsagat av en mängd biartiklar. En separat och mycket utförlig artikel om kyrkobyggnader omfattar etthundra spalter inklusive grafiska illustrationer och fotografier. Detta är förmodligen en av de längsta artiklarna i *RGG*, och en synnerligen användbar sådan. Även konst och religion behandlas i en lång artikel.

Med tanke på nyss timade offentliga teologiska diskussioner i Sverige undrar man om inte några av de inblandade debattörerna hade haft nytta av att läsa uppslagsordet «Jungfrauengeburt». Här behandlas jungfrufödseln religionsvetenskapligt, bibliskt och dogmhistoriskt. Enligt Walter Radl, professor i Nya testamentet vid den katolska teologiska fakulteten vid universitetet i Augsburg har båda redogörelserna i Matt. och Luk. sitt ursprung i teologiska reflexioner om Jesu person och hans yttersta ursprung i Anden, och tillhör den hellenistiska judendomens tankegods. Radl menar att de inte syftar till att göra några biologiska utsagor, utan är sätt att närma sig frågan om Jesu persons väsen. Wolfgang Beinert, professor emeritus i systematisk teologi vid den katolska teologiska fakulteten, universitetet i Regensburg, menar att läran om jungfrufödseln är en utsaga vars primära intention är att göra det begripligt hur *logos* kunde göra sig gällande i den mänskliga historien. Den historiskt-biologiska dimensionen, som läran enligt Beinert inte kan skiljas ifrån, blir följaktligen sekundär, även om läran är öppen också för en sådan tolkning. Radl och Beinert, vilka är mycket välrenommerade inom sina respektive ämnen, för på några korta spalter in synpunkter som skulle kunnat nyansera den svenska debatten på båda sidor.

Vad gäller den uppmärksamhet som riktas mot svensk teologi eller religionsvetenskap finns det ingen självständig artikel i band fyra, vilket heller inte är

förfvånande givet principen att inte skriva om nu levande teologer. Däremot nämns helt kort Geo Widengren, Ivan Engnell och Alfred Haldar under uppslagsordet «Kultgeschichtliche Schule» — en skolbildning som i Sverige går under namnet Uppsalskolan eller Skandinaviska skolan. Om Engnell, professor i Gamla testamentet i Uppsala, kunde man läsa i band två och en artikel om Widengren, professor i religionshistoria i Uppsala, kommer i ett senare band.

För övrigt finns korta men välskrivna artiklar om så olika personer och företeelser som den amerikanska gospelsångerskan Mahalia Jackson, den danske filosofen Søren Kierkegaard, den polske regissören Krzystof Kieslowski och det inte helt okända fenomenet Internet. När det gäller det sistnämnda kan man undra varför det inte ägnas mer spaltutrymme åt ett fenomen som på så kort tid vunnit insteg i det västerländska samhället i en sådan omfattning. Männe är Internet alltför nytt för att man skall våga sig på ett mer utförligt ställningstagande i ett uppslagsverk som rimligen skall hålla några decennier?

Liksom de föregående banden stärker band fyra intrycket av att den fjärde upplagan av RGG är oundgänglig för den välutrustade teologiska bokhyllan. När utgåvan är komplett runt 2005 kommer uppslagsverket även att översättas till engelska. Jag hoppas emellertid att sådana utsikter inte förhindrar att religionsvetenskapliga, teologiska och andra institutioner redan nu införskaffar detta utmärkta hjälpmedel.

Ola Sigurdson

Theologische Realenzyklopädie. Band 33. Technik-Transzendenz. 810 sid. Band 34. Trappisten-Vernunft II. 792 sid. Walter de Gruyter, Berlin 2000–2002.

I Band 33 av TRE förekommer artikeln «Theologie» (omkr. 80 sid.). När C.H. Ratschow på sin tid gav det nya verket titeln *Theologische Realenzykloplädie* i stället för *Realenzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche* var det, enligt hans förord, med avsikten att betona den teologins enhet, som de enskilda teologiska disciplinerna företräder eller konvergerar mot. Han såg denna enhet dels däri, att de är relaterade till «kyrkans skeende», dels däri att det föreligger en innehållslig enhet som förutsättning för «kyrkans skeende». Denna konception ligger till grund också för framställningen i artikeln. Men det betonas sedan, att det efter TRE:s begynnelsestadium trätt fram nya former av teologi, som inte kunde förutses i den ursprungliga planläggningen. Därför ger man nu i en tilläggsavdelning till artikeln utrymme för: 1. «feministisk teologi», 2. «befrielse-teologi», 3. «Theologie der Inkulturation» och 4. «Theologie der

Religionen». I avsnittet om «Evangelische Theologie» saknar man en hänvisning till J. Wallmanns avhandling om *Der Theologiebegriff bei Gerhard und Calixtus* eller till Johann Gerhards *Prooemium de natura theologiae*, som blev vägledande i luthersk dogmatik.

Temat «Theologiegeschichte» ägnas en egen artikel, som får sin prägel av den gamla tyska uppdelningen i «Dogmengeschichte», som omfattade dogmernas historia fram t.o.m. reformationen med gammalprotestantismen, och «Theologiegeschichte», som gällde nutiden från och med upplysningen. Artikelns förutsättning är att teologihistorien «i regel befattar sig med teologiproduktionen sedan upplysningen» och ger intressanta ideologiska analyser till denna historieskrivning. Vad som förbises är, att uppdelningen dogmhistoria — teologihistoria knappast längre är aktuell i tysk litteratur, liksom den saknas i anglosaxisk litteratur, där man i stället använder beteckningar som «History of Doctrine», «History of Christian Tradition», «History of Theology». Bernhard Lohses bekanta arbete *Epochen der Dogmengeschichte* behandlar också nutida teologi. När mitt arbete *Teologins historia*, som bygger på en annan konception men också bortser från distinktionen dogmhistoria — teologihistoria, skulle översättas till tyska, vållade titeln ingen svårighet. Problemet att det endast var en framställning på 400 sidor i stället för tre à fyra volymer löste den dåvarande förläggaren enkelt genom att tillfoga «Ein Abriss» som underrubrik.

Det hör väl till ovanligheterna, att en enskild skrift (utöver bibelböckerna) får en särskild artikel i TRE. Så är emellertid fallet med *Theologia deutsch*, som Luther 1516 drog fram i ljuset. Boken har sedan utkommit i nära 200 upplagor på olika språk. Dess betydelse för Luther sammanfattar författaren av artikeln, Christian Peters, så: «Luther war der Traktat vor allem deshalb wichtig geworden, weil dieser bezeugte, wie radikal der der Sünde verfallene Mensch auf Gott angewiesen war und wie bedingungslos er sich deshalb Gottes Handeln hingeben musste» (s. 261).

Bland tungt vägande biografier i detta band märkes «Tertullianus» (av Christel Butterweck, Halle) och «Thomas von Aquino, Thomismus, Neothomismus», en artikel, som i dess helhet (ca 40 sidor) är skriven av Otto Hermann Pesch, Hamburg. Han är bl.a. känd för sin stora avhandling om *Die Theologie der Rechtfertigung bei Martin Luther und Thomas von Aquin* (1010 sid, Mainz 1967, 2. uppl. 1985), som fyllde en viktig funktion i lutherforskningen. Nu är denna bok inte ens nämnd i litteraturförteckningen, men författaren kan i stället hänvisa till åtskilliga nyare egna arbeten om Thomas och thomismen. Av intresse är bl.a. hans kritik av föreställningen om thomismen som ett tidlöst bålverk mot alla heresier. Han